

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

PHONOLOGICAL AND MORPHOLOGICAL FEATURES OF NEUTRALIZATION IN ENGLISH, RUSSIAN AND UZBEK

Abdullayeva Nargizakhon Sobirjonovna

Associate Professor (PhD), Andijan Branch of Kokand University

Abstract

This article provides a comparative analysis of phonological neutralization and its interaction with morphology in English, Russian and Uzbek. The study examines key types of neutralization, including final devoicing, vowel reduction and consonant cluster simplification, demonstrating how phonological oppositions may be fully or partially neutralized in surface structures. Special attention is paid to the role of stress, syllable position and morphological paradigms in preserving or obscuring underlying contrasts. The findings reveal both universal tendencies, such as the prevalence of neutralization at word boundaries, and language-specific patterns determined by phonological systems and morphological organization. The study contributes to a deeper understanding of the relationship between phonology and morphology in different language types.

Keywords: neutralization, phonology, morphology, final devoicing, vowel reduction, consonant clusters, phonological opposition, stress, linguistic typology

ФОНОЛОГИЧЕСКИЕ И МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.

Абдуллаева Наргизахон Собиржонова

Доцент (PhD), Андижанский филиал Кокандского университета

Аннотация

В статье проводится сопоставительный анализ фонологической нейтрализации и её взаимодействия с морфологией в английском, русском и узбекском языках. Рассматриваются основные типы нейтрализации, включая конечное оглушение, редукцию гласных и упрощение согласных кластеров, при которых фонологические противопоставления полностью или частично устраняются в поверхностной форме. Особое внимание уделяется роли ударения, позиции в слове и морфологической парадигмы в сохранении или скрытии глубинных контрастов. Выявлены как универсальные тенденции, например нейтрализация на границах слов, так и специфические особенности языков, обусловленные их фонологической и морфологической системой.

Ключевые слова: нейтрализация, фонология, морфология, конечное оглушение, редукция гласных, согласные кластеры, фонологическая оппозиция, ударение, типология языков

INGLIZ, RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA NEYTRALIZATSIYA HODISASINING FONOLOGIK VA MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Nargizaxon Sobirjonovna

Qo‘qon Universiteti Andijon filiali, dotsent (PhD)

Annotatsiya

Maqolada ingliz, rus va o‘zbek tillarida fonologik neytralizatsiya hamda uning morfologiya bilan o‘zaro aloqasi qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda so‘z oxirida jarangli undoshlarning jarangsizlashuvi, unli reduksiyasi va undoshlar klasterining soddalashuvi kabi neytralizatsiya turlari ko‘rib chiqilib, fonologik oppozitsiyalarning yuzaki nutqda to‘liq yoki qisman yo‘qolishi yoritiladi. Shuningdek, urg‘u, bo‘g‘in pozitsiyasi va morfologik paradigma fonemik qarama-qarshiliklarni saqlash yoki yashirishdagi muhim omil sifatida tahlil qilinadi. Natijada neytralizatsiyaning umumiy qonuniyatlari bilan bir qatorda har bir tilga xos xususiyatlar ham aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: neytralizatsiya, fonologiya, morfologiya, so‘z oxiri jarangsizlashuvi, unli reduksiyasi, undoshlar klasteri, fonologik oppozitsiya, urg‘u, til tipologiyasi

Til fonologiyasida neytrallashuv ma'lum fonologik sharoitda ikki (yoki undan ortiq) fonemaning farqi yo'qolishi hodisasidir. Bunda odatda kuchli pozitsiyada aniq ajralib turadigan fonemalar "zaif" pozitsiyada bitta umumiy talaffuz shakliga ega bo'ladi.

Masalan, rus va nemis tillarida so'z oxirida jarangli-jarangsiz undoshlar qarama-qarshiligi fonologik jihatdan neytrallanadi: /d/ va /t/ kabi undoshlar bir xil jarangsiz talaffuzda yuzaga keladi, ya'ni so'z oxiri – neytrallashuv pozitsiyasi hisoblanadi. Shunga o'xshash jarayonlar rus tilidagi unli qisqarishi va sifat o'zgarishi (vokal reduksiyasi)da, shuningdek, boshqa tillarda bo'g'in kodi (coda)da jaranglilikning yo'qolishi kabi holatlarda ham kuzatiladi.

Fonologik nazariyada neytrallashuv fonema, oppozitsiya va arkifonema tushunchalarini aniqlashda markaziy o'rin tutadi. Trubetskoy va Praha fonologik maktabi neytrallashuv natijasida oppozitsiya a'zolarining umumiy belgilari yig'indisini ifodalovchi alohida birlik – arkifonemani ajratib ko'rsatadi; keyingi ishlarda esa neytrallashuvning to'liq va nomukammal (inkomplet) turlari, ya'ni ostki qarama-qarshilikning fonetik izlari saqlanib qolishi imkoniyati ham eksperimental tadqiq qilingan.

Jadval 1.

Neytrallashuv misollari (turli tillardan)

Til / hodisa	Qisqacha tavsif
Ruscha so'z-oxiri jarangsizlashuv	/t-/d/ oxirida bir xil jarangsizlashadi
Ruscha unli reduksiyasi	/a/, /o/ urg'usiz bo'g'inda bir shaklga yaqinlashadi
Nemis, polyak obstruent jaranglilik	So'z/ibora oxirida [voice] neytrallanadi

Neytrallashuv – ma'lum fonologik kontekstda fonemik qarama-qarshilikning yo'qolishi bo'lib, ko'plab tillarda ayniqsa so'z va bo'g'in oxirlarida uchraydi; u nazariy (fonologik) va eksperimental (fonetik) jihatdan keng o'rganilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. N.S. Trubetskoy neytralizatsiyani fonologiyaning asosiy tushunchalaridan biri sifatida shakllantirib, arkifonema g'oyasini ilgari suradi: neytralizatsiya pozitsiyasida oppozitsiya a'zolari umumiy "arkifonemik" birlikka birlashadi. T. Akamatsu Trubetskoyning bu nazariyasini tanqidiy ko'rib chiqib, arkifonema va uning "vakili" atrofidagi noaniqliklar, "belgi/marked–unmarked" tushunchalarining neytralizatsiyaga kiritgan chalkashliklarini ko'rsatadi. D. Dinnsen neytralizatsiya haqidagi klassik "to'liq fonetik tenglashuv" taxminini qayta ko'rib chiqib, ko'plab tillarda neytralizatsiya fonetik jihatdan nomukammal bo'lishi mumkinligini eksperimental ishlar asosida ta'kidlaydi.

Ruscha so'z oxiri undoshlarning jarangsizlashuvi bo'yicha O. Dmitrieva, A. Jongman va J. Sereno tadqiqotlari neytralizatsiya to'liq emasligini, ya'ni jarangli va jarangsiz undoshlar orasida unli davomiyligi, undosh yopilishi va bo'shatilishi vaqt parametrlari bo'yicha farqlar saqlanishini ko'rsatadi. V. Kharlamov ham akustik tahlil orqali final jarangsizlashuvda turli akustik parametrlar bo'yicha qisman farqlarni aniqlab, ularning bir qismi grammatik–leksik omillar, bir qismi esa tajriba metodikasi (o'qish vazifasi, orfografiya, minimal juftliklar mavjudligi) bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi. S. Oh, J. Shaw va hamkorlari rus tilidagi assimilyativ palatalizatsiyani elektromagnit artikulografiya yordamida tekshirib, plain vs palatal undoshlar qarama-qarshiligi neytralizatsiyasi ham artikulyatsion jihatdan nomukammal ekanini, ya'ni plain undoshlarda til orqasining tortilishi izi saqlanishini qayd etadi. Padgett va Tabain ruscha unli reduksiyasi bo'yicha ishida urg'usiz bo'g'inlarda unli qarama-qarshiliklari qisqa bo'lsa-da, ba'zi neytralizatsiyalar ham to'liq emasligini ko'rsatadi.

A. Anwar Hasan ingliz tilida so'z oxiri jaranglilik neytralizatsiyasi misolida neytralizatsiya tushunchasini qayta ko'rib chiqib, ba'zi kontekstlarda jarangli-jarangsiz oppozitsiya yuzaki jihatdan ham saqlanishi, fonologik qoidalar esa asosiy shakllarni qisman "qayta tiklash" imkonini berishini ko'rsatadi. Anna Mai va hamkorlari intrakranial EEG asosida neytralizatsiya sharoitida ham miyada fonologik qarama-qarshiliklar va morfologik kategoriya (ingliz tilida -ed, -s) alohida tashkil etilganini, ya'ni akustik o'xshashlik fonemik identiklik bilan bir xil emasligini isbotlaydi. Mahmud Khasanov ingliz, rus va o'zbek

tillarida fonologiya va morfologiya o‘zaro aloqasini qiyosiy ko‘rib, turli morfonologik almashinishlar neytralizatsiya bilan qanday kesishishini umumiy strategiyalar va tilga xos andozalar orqali yoritadi.

N. Panjiev rus va o‘zbek undosh tizimlarini qiyosiy tipologik tahlil qilib, rus tilidagi fonologik xususiyatlar (masalan, jaranglilik va palatalizatsiya qarama-qarshiliklari) o‘zbeklarning ruscha nutqida interferensiya keltirib chiqarishini ko‘rsatadi. E.X. Musaev va B.M. Musaeva rus va o‘zbek tillarining fonologik qiyosiy tahlilida lingvistik tipologiya metodlarini qo‘llab, fonemik tizim, oppozitsiyalar va pozitsion farqliliklar darajasida o‘xshashlik va tafovutlarni aniqlaydi. Gayane Tevosyan rus va o‘zbek grammatik tizimlari tipologiyasida fonologik va morfologik kategoriyalar kesishuvini, unli–undosh inventarlari o‘xshashliklari bilan birga grammatik kategoriya va sintaksisdagi farqlarni ham ko‘rsatadi.

Kunduz Saparova va B. G‘afurovlar rus va o‘zbek tillarida fonovariantlar va segment fonostilistik vositalarni o‘rganib, qarzma so‘zlar talaffuzidagi stilistik neytralizatsiya va variantlilikni, so‘zning fonemik tarkibi o‘zgarishlari stilistik ma‘no yukini qanday o‘zgartirishini tahlil qiladilar. Bu ishlar neytralizatsiya va fonologik o‘zgarishlarning nafaqat tizimiy, balki uslubiy–nutqiy darajada ham muhimligini ko‘rsatadi.

A. Wedel, A. Ussishkin va A. King ellik tilda grammatik tavsiflar asosida olib borgan tipologik statistik tahlilda neytralizatsiya qoidalari leksik birlik oxirida boshiga qaraganda ancha ko‘p uchrashini isbotlaydi. Bu natija ruscha final jarangsizlashuv, unli reduksiyasi hamda boshqa tillardagi oxirgi bo‘g‘in/koda neytralizatsiyalarini umumiy tipologik kontekstga qo‘yadi. Kateryna Laidler inglizcha /ɜ:/ ning rus tiliga o‘zlashishida fonologiya, akustik o‘xshashlik va orfografiya o‘zaro ta‘sirini ko‘rsatib, qarzma so‘zlarda neytralizatsiya va o‘zgartirishlar bir necha omil bilan boshqarilishini yoritadi.

Ingliz, rus va o‘zbek tillarida neytralizatsiyani ko‘rsatish uchun uch asosiy turdagi misollarni ko‘rish mumkin: so‘z oxiri jarangsizlashuvi, unli reduksiyasi va palatalizatsiya bilan bog‘liq neytralizatsiya.

1. Rus tilida so‘z oxiri jarangsizlashuvi

Klassik misol: код /kod/ ‘kod’ – кот /kot/ ‘mushuk’. Fonologik jihatdan oxirida /d/ va /t/ qarama-qarshi, lekin so‘z oxirida ikkalasi ham [kot] tarzida jarangsizlashadi – ya‘ni /d~t/ oppozitsiyasi neytrallashadi.

Lekin akustik tahlil shuni ko‘rsatadiki, “kod” va “kot” talaffuzida:

oldingi unli uzunligi,
undoshning yopilish/frikatsiya davomiyligi,
yopilish ichidagi ovozlanganlik davomiyligi,
portlash (burst) davomiyligi

bo‘yicha muntazam farqlar saqlanadi, ya‘ni neytralizatsiya nomukammal: fonologik jihatdan bitta, lekin fonetik jihatdan biroz farqli.

Xuddi shu tipdagi nomukammal neytralizatsiya boshqa juftliklarda ham qayd etilgan; masalan, rus tilida turli obstruent turlari (portlovchilar vs frikativlar) va bo‘g‘in soni (bir bo‘g‘inli / ikki bo‘g‘inli) bo‘yicha farqlar turlicha darajada saqlanadi.

Stresssiz bo‘g‘inda /a/ – /o/ qarama-qarshiligi ko‘pincha [a] yoki [ə]-ga yaqinlashib, neytrallashgan deb tasvirlanadi. Akustik tadqiqotlarda stresssiz holatda /a, o/ formantlari bir-biriga yaqinlashgani, lekin butunlay tenglashmagani aniqlanadi: formant qiymatlari va davomiylikda izchil farqlar bor.

Padgett va Tabain ishlarida stress pasayganda butun unli makoni siqilishi, lekin ayrim qarshi unli juftliklarda (masalan, /i–e/) ham to‘liq bo‘lmagan neytralizatsiya saqlanib qolishi ko‘rsatiladi. Demak, fonologik tavsif “neytralizatsiya” desa ham, fonetika darajasida kontrastning izi mavjud.

Palatalizatsiya misoli: /b/ (tubdan palatalizatsiyalashgan) vs /b/ + /j/ ketma-ketligi. C+j muhitida oddiy undoshlar ham palatalizatsiyalanib, yuzaki shakl “palatal undosh” bo‘lib, kontrast neytrallashadi.

Elektromagnit artikulografiya tadqiqi shuni ko‘rsatadiki, har ikkala holatda ham til tanasi palatal yo‘nalishga ko‘chadi, ya‘ni ular kompleks palatalizatsiyalangan segment sifatida amalga oshadi. Biroq oddiy undoshdan hosil bo‘lgan palatalizatsiyada til dorsumining orqaga tortilish izlari saqlanib, yana nomukammal neytralizatsiyani beradi.

Ingliz tilida ham so‘z oxiri jarangsizlashuvi nazariy jihatdan neytralizatsiya sifatida tasvirlanadi; masalan, bet – bed juftligida final qarama-qarshilik ba‘zi kontekstlarda bir xil jarangsiz sathga

yaqinlashadi. Tadqiqot esa barcha final qarama-qarshiliklar amalda to'liq neytrallanmasligini, talaffuzda kichik vaqt va ovozlantirish farqlari bilan tub shakl haqidagi ma'lumot qisman saqlanishini ko'rsatadi.

Ingliz, rus va o'zbek tillari materiallari neytralizatsiya hodisasi fonologik tizim va morfologik tuzilma kesishgan nuqtada yuzaga kelishini ko'rsatadi. Rus tilida so'z oxiri jarangli undoshlarning jarangsizlashuvi klassik fonologiyada to'liq neytralizatsiya sifatida tasvirlansa-da, eksperimental ishlar undosh va oldingi unli davomiyligi, glottal tebranish va bo'shatilish fazasida muntazam farqlar saqlanib qolishini, ya'ni nomukammal neytralizatsiya ustunligini isbotlaydi. Assimilyativ palatalizatsiya va unli reduksiyasi ham xuddi shunday: fonologik jihatdan qarama-qarshilik yopiladi, lekin artikulyatsion va akustik izlar yo'qolib ketmaydi.

Ingliz tilida so'z oxiri jaranglilik neytralizatsiyasi nazariy jihatdan shakllantirilgan bo'lib, barcha final qarama-qarshiliklar amaliy talaffuzda hamma vaqt bir xil shaklga kelmasligi, fonologik qoidalar ishlagan holda ham ostki shakl haqidagi ma'lumot qisman saqlanishi ko'rsatiladi. Tipologik va qiyosiy tadqiqotlar esa neytralizatsiya qoidalari asosan so'z oxiri va urg'usiz bo'g'inlarda to'planishini, bu holat german va slavyan tillari, jumladan, rus tili uchun xos ekanini ko'rsatadi.

O'zbek tili uchun neytralizatsiya masalasi ko'proq rus tili bilan qiyosiy fonologik tahlillar, fonostilistik variantlar va qarzma so'zlar talaffuzi orqali bevosita ochiladi; rus tilidagi majburiy final jarangsizlashuv va palatalizatsiya tizimi o'zbek ona tiliga ega bo'lgan o'rganuvchilarning ruscha nutqida ham fonologik, ham morfologik darajada interferensiya tug'dirishi mumkinligi ko'rinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dmitrieva, O., Jongman, A., Sereno, J. (2010). Phonological neutralization by native and non-native speakers: The case of Russian final devoicing. *Journal of Phonetics*.
2. Dmitrieva, O. (2005). Final devoicing in Russian: Acoustic evidence of incomplete neutralization. *Journal of the Acoustical Society of America*.
3. Kharlamov, V. (2014). Incomplete neutralization of the voicing contrast in word-final obstruents in Russian: Phonological, lexical, and methodological influences. *Journal of Phonetics*.
4. Kharlamov, V. (2017). Incomplete Neutralization and Task Effects in Experimentally-elicited Speech: Evidence from the Production and Perception of Word-final Devoicing in Russian. *Dissertation*.
5. Chow, D., Kharlamov, V. (2018). Final devoicing in Singapore English. *Journal of the Acoustical Society of America*.
6. Hasan, A. A. (2021). Neutralization in English phonology. *Journal of Tikrit University for Humanities*.
7. Padgett, J., Tabain, M. (2005). Adaptive Dispersion Theory and Phonological Vowel Reduction in Russian. *Phonetica*.
8. Iosad, P. (2012). Vowel reduction in Russian: No phonetics in phonology. *Journal of Linguistics*.
9. Slowiaczek, L. M., Dinnsen, D. (1985). On the neutralizing status of Polish word-final devoicing. *Journal of Phonetics*.
10. Dinnsen, D. (1985). A re-examination of phonological neutralization. *Journal of Linguistics*.
11. Nicenboim, B., Roettger, T. B., Vasisht, S. (2018). Using meta-analysis for evidence synthesis: The case of incomplete neutralization in German. *Journal of Phonetics*.
12. Roettger, T. B., Winter, B., Grawunder, S., Kirby, J. P., Grice, M. (2014). Assessing incomplete neutralization of final devoicing in German. *Journal of Phonetics*.
13. Wedel, A., Ussishkin, A., King, A. (2019). Crosslinguistic evidence for a strong statistical universal: Phonological neutralization targets word-ends over beginnings. *Language*.
14. Meneses, F., Albano, E. (2015). From Reduction to Apocope: Final Poststressed Vowel Devoicing in Brazilian Portuguese. *Phonetica*.
15. Lee, H.-M., Byun, G.-H. (2018). Russian vowel reduction and incomplete neutralization of /a, o/ in unstressed position.